

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ՍՓՅՈՒՌ ԿԱՂԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՓՈՒԼԵՐԸ

Հայաստանը, զբաղեցնելով աշխարհաքաղաքական կարևոր դիրք, իր ողջ պատմության ընթացքում հանդիսացել է ժամանակի հզոր պետությունների բախման կիզակետ, որի հետևանքով Հայաստանից մշտապես կատարվել է արտագաղթ: Որպես արդյունք, բազմաթիվ երկրներում առաջացան հայկական համայնքներ, որոնց անդամների թիվն էլ ավելի ստվարացավ, երբ 1915թ. Օսմանյան թուրքիան իրականացրեց հայերի ցեղասպանությունը: Հայերը, զրկվելով հայրենիքում ապրելու հնարավորությունից, սփռվեցին աշխարհի տարբեր երկրներում: Այսպիսով, առաջացավ գաղթաշխարհի նոր տեսակի անվանում՝ սփյուռք:

Ցեղասպանությունից կարճ ժամանակ անց իր ծնունդն ավետեց և 2 տարի անց իր «մահկանացուն» կնքեց Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը, որին հաջորդեց Խորհրդային Հայաստանը:

Այսպիսին էր իրավիճակը, երբ սկսեց ձևավորվել Հայաստան-սփյուռք կապերը:

Խորհրդային Հայաստան-սփյուռք կապերի պատմությունը կարելի է բաժանել երկու փուլի:

1. Հայաստան-սփյուռք կապերի պատմության առաջին փուլը ընդգրկում է 1921-1937թթ.:

Հայաստան-սփյուռք կապերն առավել արդյունավետ դարձնելու համար Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարությունն ընտրեց այդ աշխատանքների (կապերի ստեղծման) կազմակերպման հետևյալ սկզբունքը (համակարգված մոտեցումը).

1. վերլուծել հանրապետությունում առկա իրավիճակը և տալ (նշել) հայ հասարակության զարգացման ուղղությունները
2. ելնելով առկա իրավիճակից՝ ընտրել կոնկրետ նպատակ
3. նպատակին հասնելու համար մշակել ծրագրային համապատասխան կետեր
4. այդ կետերի իրականացման համար ստեղծել համապատասխան մարմին:

Անդրադառնալով 1-ին կետին նշենք, որ այդ ժամանակ Խոր-

հրդային Հայաստանը գտնվում էր շատ ծանր իրավիճակում. ծայրահեղ վատ պայմաններում ապրող տեղաբնակներին միացել էին Արևմտյան Հայաստանից գաղթած անօթևան և սովյալ գաղթականները: Միաժամանակ, անդրադառնալով հասարակության զարգացման ուղղությանը նշենք, որ Խորհրդային Հայաստանում այդ ժամանակ «տիրում» էր բոլշևիկյան միակուսակցական համակարգ (բացառվում էր այլ քաղաքական ուժի, այդ թվում և սփյուռքահայ, ներկայությունը) և կառուցվում էր սոցիալիզմ (բացառվում էր մասնավոր, այդ թվում և սփյուռքի, տնտեսական կապիտալի առկայությունը ՀՍԽՂ-ում):

Այսպիսով, Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարությունը վերլուծելով հանրապետությունում առկա իրավիճակը և գիտակցելով հայ հասարակության զարգացման ուղղությունը, ընտրեց Հայաստան-սփյուռք կապերի զարգացման՝ իր համար գերադասելի (ճիշտ) նպատակը՝ սփյուռքի տնտեսական (հումանիտար) օգնությունը Հայաստանին:

Երբ հստակեցվեց նպատակը, ՀՍԽՂ ղեկավարությունն ընտրեց այն ոլորտները, որոնք առավել արդյունավետ կդարձնեին այդ օգնությունը.

1. բնակարանաշինություն (անհրաժեշտ էր անօթևաններին ապահովել բնակարաններով)
2. գյուղատնտեսություն (անհրաժեշտ էր սովյալներին ապահովել պարենամթերքով)
3. կրթամշակութային (զարգացած հասարակություն ունենալու համար անհրաժեշտ են կրթված մասնագետներ)
4. առողջապահություն (զարգացած հասարակություն ունենալու համար անհրաժեշտ է նաև առողջ սերունդ),
5. ներգաղթի կազմակերպում (վերջինիս ընտրությունը բացատրվում էր Խորհրդային Հայաստանի ժողովրդագրական բացասական պատկերի առկայությամբ):

Միայն վերլուծական այդ աշխատանքներից հետո Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարությունը հիմնեց այն մարմինը, որը իրականացնելու էր Հայաստան-սփյուռք կապերի վերոնշյալ կետերը: Այդ մարմինն էր Հայաստանի օգնության կոմիտեն, որի առաջին նախագահ ընտրվեց Հովհաննես Թումանյանը, մարդ, ով, իր էությամբ, մեծ վստահություն էր ներշնչում թե ՀՍԽՂ և թե սփյուռքահայ հասարակության մոտ: Նախագահի

անձի ընտրությունը պատահական չէր: Այդ քայլով Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարությունը ընդգծեց այն կարևոր դերը, որ ուներ Հայաստան-սփյուռք կապերն իր համար: ՀՕԿ-ի հիմնադիր անդամներ դարձան Խորհրդային Հայաստանի հա-նրա-ճանաչ և հեղինակավոր գործիչները, մասնավորապես՝ Պողոս Մակինցյանը, Ալեքսանդր Բեկզադյանը, Արտաշես Կարինյանը, Սաքո Համբարձումյանը, Մանուկ Աբեղյանը, Դերենիկ Դեմիրճյանը, Ստեփան Մալխասյանը, Ռոմանոս Մելիքյանը, Մարտիրոս Սարյանը, և այլոք:

Համառոտակի անդրադառնալով սփյուռքի իրականացրած օգնությանը:

Բնակարանաշինություն: Սփյուռքի օգնությամբ Հայաստանում կառուցվեցին Նոր Մալաթիա, Նոր Սեբաստիա, Նոր Արաբկիր, Նոր Բութանիա, Նոր Խարբերդ և այլ ավաններ ու առանձին շենքեր: Հատկապես զգալի էր սփյուռքի օգնությունը Լենինականի 1926թ. աղետալի երկրաշարժի ժամանակ:

Գյուղատնտեսություն: Սփյուռքի ֆինանսական աջակցությամբ Հայաստանում, մասնավորապես Արարատյան դաշտավայրում, կատարվեցին ճահիճների չորացման աշխատանքներ: Սփյուռքահայերի օգնությամբ գնվեցին բազմաթիվ և բազմապիսի գյուղատնտեսական մեքենասարքավորումներ և այլն:

Կրթամշակութային ծրագրեր: 1920-ական թթ. սկզբներին բավականին ծանր իրավիճակում էր գտնվում նաև այս բնագավառը, մասնավորապես դպրոցները զուրկ էին գրեթե ամեն ինչից: Այդ իսկ պատճառով, 1922թ. Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարությունը պատրաստեց «Հայաստանում դպրոցների վիճակը և դրանց կարիքները» վերնագրով ժողովածու և այն ուղարկեց սփյուռք: Նախաձեռնությունը զուր չանցավ: Ընդհուպ մինչև 1930-ական թթ. կեսերը, Հայաստանի կրթական հաստատությունները՝ դպրոցները, համալսարանը և այլն, սփյուռքից ստացան ինչպես գույք, այնպես էլ գրքային հարուստ ֆոնդ:

Չերկարացնելու համար նշենք, որ օգնություն ստացավ նաև **առողջապահության** բնագավառը:

Ցանկանում ենք հատուկ շեշտել այն հանգամանքը, որ սփյուռքից ստացված օգնության բաշխման հարցը գտնվում էր Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարության և ՀՕԿ-ի խիստ վե-

րահսկողության ներքո: ԴՕԿ-ի համագումարների ժամանակ համապատասխան զեկուցումներով հանդես էին գալիս վերստուգիչ հանձնաժողովի անդամները, ովքեր ներկայացնում էին ինչպես ստացված, այնպես էլ բաշխված օգնության պատկերը: Իսկ այդպիսի համագումարներ անցկացվում էին բավականին հաճախ: Մասնավորապես Հայաստան-սփյուռք առաջին համագումարը տեղի է ունեցել ոչ թե 1999թ. սեպտեմբերին, ինչպես շատերն են նշում, այլ 1922թ. ամռանը: Համագումարին մասնակցել է 68 պատվիրակ: Ավելին, որպեսզի ստացված օգնության պատկերը միայն փաստաթղթային «չոր» տեսք չունենար, Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարությունը Հայաստանում Խորհրդային կարգերի հաստատման (ըստ կոմունիստների՝ հայկական պետականության վերականգման) տարեդարձների տոնակատարություններին հրավիրում էր սփյուռքահայերի, ովքեր իրենց աչքով էին տեսնում այդ օգնությունը: Տվյալ տոնակատարություններն իրենցից ներկայացնում էին հայկական պետականության պրոպագանդա, որն էլ ավելի էր ոգևորում սփյուռքին և ամրապնդում Հայաստան-սփյուռք կապերը:

Ցանկանում ենք ավելացնել, որ Հայաստան-սփյուռք՝ 1921-1937թթ. կապերի կարևորագույն կետերից էր նաև ներգաղթի հարցը: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հայ ժողովուրդը ցեղասպանության և դրան հաջորդած տարիներին տեղի ունեցած իրադարձությունների ժամանակ ունեցել էր մարդկային զգալի կորուստներ, Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարությունը կազմակերպեց սփյուռքահայերի ներգաղթ, որի արդյունքում 1921-1937թթ. Հայաստան ներգաղթեց մի քանի 10-յակ հազար մարդ:

Սակայն, Հայաստան-սփյուռք կապերի վերելքը կատարվեց 1937թ.-ին, երբ Խորհրդային Միությունում, այդ թվում նաև Խորհրդային Հայաստանում, ծայր առան ստալինյան բռնությունները, որոնց զոհ գնացին ինչպես ԴՕԿ-ի զգալի թվով անդամներ, այնպես էլ բազմաթիվ ներգաղթած սփյուռքահայեր: Խորհրդային Հայաստանի կառավարության որոշմամբ լուծարվեց ԴՕԿ-ը: Հայաստան-Սփյուռք կապերը ամբողջովին խզվեցին:

1941թ. սկսված Հայրենական մեծ պատերազմը ստիպեց ԽՍՀՄ ղեկավար Ստալինին մեղմացնելու ազգային-կրոնական

հարցերի նկատմամբ ունեցած իր կարծի տեսակետները: Այդ մեղմացումը նպաստեց Հայաստան-սփյուռք կապերի վերականգնմանը:

II. Հայաստան-սփյուռք կապերի պատմության երկրորդ փուլ՝ 1945-1990թթ.:

Այս փուլում ևս Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարությունը Հայաստան-սփյուռք կապերն առավել արդյունավետ դարձնելու համար կրկին ընտրեց այդ աշխատանքների (կապերի ստեղծման) կազմակերպման նույն՝ I փուլի սկզբունքը.

Անդրադառնալով այդ 4 կետերից յուրաքանչյուրին՝ նշենք.

1. ա) Խորհրդային Հայաստանի տնտեսական դրությունը 1920-ական թթ. սկզբների հետ համեմատած այդ ժամանակ բավականին բարվոք էր:

բ) Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո գաղափարախոսական երկու ճամբարների (կապիտալիզմ և սոցիալիզմ) միջև սկսվել էր սառը պատերազմ և հակառակորդի՝ կապիտալիզմի (իսկ սփյուռքահայերը հինմականում բնակվում էին այդ ճամբարում՝ ԱՄՆ, Ֆրանսիա, Հունաստան և այլն) ճամբարից օգնություն ստանալը հակասում էր ԽՍՀՄ գաղափարախոսությանը: Վերոնշյալի ապացույցն է հանդիսանում նաև այն փաստը, որ պատերազմի ավարտից հետո Խորհրդային Միությունը հրաժարվեց Մարշալի հանրահայտ ծրագրից:

2. Վերոնշյալ պատճառով ՀԽՍՀ ղեկավարությունը չէր կարող Հայաստան-սփյուռք կապերի հիմքում դնել օգնության խնդիրը, չնայած, օգնության կարիք զգում էր:

Աշխարհաքաղաքական այդ իրավիճակում երկու ճամբարների միջև սկսվեց մրցակցություն: Կապիտալիզմի ճամբարի գերիշխող ԱՄՆ-ը ձգտում էր իր ազդեցությունը տարածել սոցիալիզմի ճամբարի երկրների վրա, իսկ սոցիալիզմի ճամբարի գերիշխող ԽՍՀՄ-ը, իր հերթին, ձգտում էր իր ազդեցությունը տարածել հակառակորդ ճամբարի երկրների, այդ թվում նաև սփյուռքահայերի վրա: Բնականաբար, տվյալ պայմաններում Հայաստան-սփյուռք կապերի նպատակը կարող էր լինել Խորհրդային Միության մաս կազմող Խորհրդային Հայաստանի ազդեցության տարածումը սփյուռքի վրա: Դա իրականացնելու համար պետք է պրոպագանդվեր Խորհրդային Հայաստանի նվաճումները: Այդ պրոպագանդան անուղղակիորեն պետք է

գովերգեր սոցիալիզմը, քանզի Խորհրդային Հայաստանի նվաճումները իրականացվել և իրականացվում էին սոցիալիզմի ժամանակ: Ազդեցության տարածման այդ գործընթացը, ինքնին, մեծապես նպաստելու էր սփյուռքի հայապահպանությանը, քանզի ԽՍՀՄ-ը շահագրգռված էր, որպեսզի հնարավորինս թվով շատ հայեր լինեին Խորհրդային Հայաստանի, այսինքն՝ Խորհրդային Միության «ջերմ բարեկամներ»: Այսպիսով, Հայաստան-սփյուռք կապերի այս փուլի նպատակը դարձավ սփյուռքի հայապահպանությունը և Խորհրդային Հայաստանի պրոպագանդան:

Նպատակի ընտրությունից հետո անհրաժեշտություն ծագեց ավելի լայն և հստակ պատկերացում կազմել սփյուռքի մասին: 1945թ. հուլիսի 10-ին ՀԽՍՀ ժողկոմխորհի նախագահի տեղակալ և արտգործօժոկոմ Սահակ Կարապետյանը հաստատեց արտասահմանյան երկրներում բնակվող հայկական համայնքների ուսումնասիրման հրահանգը: Նշենք այդ հրահանգի մի քանի կետերը.

1) հայկական համայնքի առաջացման պատմությունը, - այսինքն՝ երբ է այդ երկրում առաջացել հայկական համայնքը, որ երկրից և ինչու են եկել, ինչպես են վերաբերվում տեղական իշխանությունները և բնակչությունը հայ համայնքի վերաբերյալ,

2) հայ համայնքի քանակը այդ երկրներում, - այսինքն՝ հայ բնակչության թվաքանակի փոփոխության դինամիկան, նրանց տեղաբաշխվածությունը այդ երկրում (որքան են բնակվում քաղաքներում և շրջաններում), համայնքի սոցիալական կազմը,

3) տնտեսական վիճակը,

4) ազգային փոքրամասնությունների, այդ թվում նաև հայ համայնքի քաղաքական և իրավական վիճակը,

5) հայկական մամուլը և այլն:

Արդեն 1945թ. հոկտեմբերին ՀԽՍՀ արտգործօժոկոմատը կազմեց տեղեկանք հայկական 29 համայնքի վերաբերյալ: Տարիների ընթացքում հարստացվում էին Սփյուռքի վերաբերյալ եղած տեղեկությունները:

3. Ստեղծված իրավիճակում հայապահպանությունն ապահովելու համար առաջացել էր կարիք՝ իրականացնելու բազմաթիվ և բազմապիսի աշխատանքներ, մասնավորապես, ծրագրվում էր սփյուռքահայ ուսուցիչների վերապատրաստում, սփ-

յուռքահայ դպրոցականների ամառային հանգստի կազմակերպումը Հայաստանի պիոներական ճամբարներում, Հայաստանի տարբեր բուհերում սփյուռքահայ ուսանողների ուսման կազմակերպում, թերթերի, ամսագրերի, գրքերի, ֆիլմերի առաքում սփյուռք, Հայաստանում և սփյուռքում ցուցահանդեսների կազմակերպում, ստեղծագործական միությունների համագումարներին սփյուռքահայ ներկայացուցիչների հրավիրում, սփյուռքահայ և հայաստանցի երիտասարդների ամառային հանգստի համատեղ կազմակերպում, Համահայկական օլիմպիադիայի աշխատանքների կազմակերպման նախաձեռնում և այլն:

4. Վերոնշյալ խնդիրների լուծման նպատակով էլ Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարությունը 1944թ. սեպտեմբերի 12-ին հիմնեց Արտասահմանյան երկրների հետ մշակութային կապի հայկական ընկերությունը (ԱՕԿՍ), իսկ 1964թ. մայիսի 26-ին՝ Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապերի կոմիտե (ԱՕԿՍ-ը Հայաստան-սփյուռք կապերից բացի զբաղվում էր նաև այլ գործառույթներով):

Հայաստան-սփյուռք կապերի 2-րդ փուլի վերելքի բարձրակետը հանդիսացավ 1980թ. նոյեմբերի վերջին երևանում անցկացված Հայաստան-սփյուռք համաժողովը: Դրան մասնակցում էին 10-նյակ պատվիրակներ բազմաթիվ երկրներից, ինչպես նաև Վազգեն I կաթողիկոսը, մարշալ Բաղրամյանը և այլք:

Այդ օրերին ՀԽՍՀ իշխանությունների որոշմամբ սփյուռքահայ գործիչների համար սահմանվեցին մրցանակներ, մասնավորապես՝ «Խաղաղության և Մայր Հայրենիքի հետ կապերի ամրապնդման օգտին ակտիվ գործունեության համար» (Ետնահու տրվեց Վ.Սարոյանին), գրողների և ժուռնալիստների միության մրցանակ հանձնվեց լիբանանահայ բանաստեղծ Գառնիկ Աղդարյանին, լուսավորության նախարարության Մ.Մաշտոցի անվան մրցանակ ստացավ Վահե Վահյանը, Գիտությունների ակադեմիայի Անանիա Շիրակացու մրցանակ ստացավ Սիրարփի Տեր-Ներսիսյանը, Կոմպոզիտորների միության Կոմիտասի անվան մրցանակ ստացավ Համբարձում Բերբերյանը, նկարիչների միության Մ.Սարյանի անվան մրցանակ՝ Ֆրանսահայ գեղանկարիչ Գառնիկ Զուլումյանը (Գառզու), մշակույթի

Նախարարության Պետրոս Ադամյանի անվան մրցանակ ստացավ Նյու Յուրքի Մետրոպոլիտենի օպերայի աստղերից մեկը՝ Լիլի Չուքասզյանը:

Հաջորդ՝ 1981թ. սեպտեմբերի 21-ից մինչև հոկտեմբերի 3-ը Երևանում առաջին անգամ գումարվեց Հայաստան-սփյուռք մամուլի ներկայացուցիչների սեմինար-խորհրդակցություն, որին մասնակցեցին 7 երկրից ժամանած 15 ներկայացուցիչ (թերթերից և ամսագրերից):

1985թ. նախատեսված էր Երևանում անցկացնել սփյուռքի գեղարվեստա-թատերական խմբերի (համույթների) փառատոն (ներկայիս «Մեկ ազգ, մեկ մշակույթ» ծրագրի նախակարապետը):

Հայաստան-սփյուռք կապերի 2-րդ փուլի լավագույն դրսևորումը հանդիսացավ արցախյան շարժմանը և Սպիտակի երկրաշարժին հաջորդած տարիներին սփյուռքի, որպես մեկ մարդու, ցուցաբերած օգնությունը:

Այսպիսով, նաև Խորհրդային Միության (նաև Խորհրդային Հայաստանի) համառ ջանքերի շնորհիվ սփյուռքն ավելի քան 40 տարի «հայ մնաց»:

ԱՐՄԵՆ ԲԱՂԱՅԱՆ
պատմական գիտությունների
թեկնածու